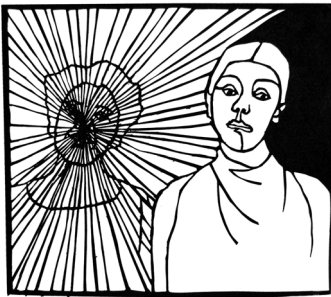

PETER BICHSEL

A NYELVBE ZÁRVA

Költészeti előadás a *Mai nemzeti kísértetirodalmak?* című szimpóziumon

„Olteni állomásbüfé-
nyelvjárásnak” mondják
továbbá azt a –
nyelvörzőket
megbotránkoztató –
nyelvet, mely
a Svájcban beszélt
nyelvek keverékéből áll,
és egyszerre sehonnani
és mindenünneni.

Sem olvasóvá, sem íróvá nem svájcként lettem. Ellenkezőleg: az olvasás az alternatíva volt, a más. Az olvasás nem a svájciak megkülönböztető jegye, és én már csak olvasói minőségemben is kimondottan rendhagyó svájci vagyok, ahogyan az olvasó olasz sem tipikus olasz, illetve talán egyetlen olvasó bennszülött sem tipikus bennszülött.

Így alighanem azért váltam olvasóvá ifjúkoromban, mert más voltam, és szenvedélyes olvasóvá azért, mert más akartam lenni – nem svájci, hanem valami más. Joggal érzek tehát felháborodást, ha olvasóként és íróként mint svájcit emlegetnek. Jóllehet svájci vagyok. Meggyőződésem azonban, hogy rengeteg olyan rossz és kevésbé rossz tulajdonságom van, amelyek jobban megkülönböztetnek másoktól, mint a nemzetiségem. Köztük olyan tulajdonságaim is, amelyeken másokkal osztozom, és amelyeket másokkal közösen ápolok magamban, például a szocializmusom.

Irodalomolvasóként és író emberként egyaránt valamilyen hagyományba illeszkedtem bele. Ez minden. És ez a hagyomány nem svájci – ahogyan íróként én sem vagyok az –, mert úgy Jean Paul, Goethe, Stifter, Shakespeare, Sherwood Anderson és Nathalie Sarraute is svájciak volnának.

Meg kell ám hagyni, hogy egyébként viszont svájci vagyok, és legalábbis suhancként a saját helyi tapasztalataimmal olvastam ezeket a szerzőket.

Peter Bichsel, *Eingesperrt in Sprache. Poetikvorlesung auf dem Symposium „Nationale Literaturen heute – ein Phantom?”* In: P.B., *Das süße Gift der Buchstaben. Reden zur Literatur.* Suhrkamp, Frankfurt a. M., 2003.
© 2003 Suhrkamp Verlag
All rights reserved

Például nem érthettem volna Joseph Conradot, ha nem a saját szomszédjaimra emlékeztetnek figurái. Ami ellenben korántsem jogosítja fel a német germanistákat, hogy szerzőként netalán svájcinak nézzenek. Az ő Svájccal kapcsolatos elképzeléseknek ugyanis az égadta világon semmi köze szülőhelyemhez, Oltenhez.

Ami felnőni igen jó hely különben. Svájc összkomfortjába ágyazottan, de helység szempontjából mégsem otthon igazán. Olten vasúti csomópont, ahonnan elindulva mindjárt máshol lehetsz – nemcsak a valóságban, hanem fejben is. Az olteni állomás mindig is sokkal többre emlékeztet Oltennél, mely természetesen a vasutasok városa is volt az idők során. Az emberek nem önszántukból költöztek egy szabadon választott helyre, hanem Oltenben állomásoztatták őket. Elhagyták Bellinzonát és Chiassót, ideköltöztek Luzernből és Zürichből, de szabadidejükben bármikor olcsón visszautazhattak. A legtöbb olteni nem Oltenben volt otthon. Még tizenöt évesen is így nyilatkoztam származáshelyemről: „Luzerni vagyok, de jelenleg Oltenben lakunk.”

Ez a „nem valamilyen szép helyen lakás” határozott meg. Hazátlanként egy biztonságos, úgymond biztosított és lakható környezetben.

„Olteni állomásbüfé-nyelvjárásnak” mondják továbbá azt a – nyelvőrzőket megostránkozató – nyelvet, mely a Svájcban beszélt nyelvek keverékéből áll, és egyszerre sehonnani és mindenünneni. Alighanem erre is utalt „az olteni csoportosulás” megnevezés az írószövetség egykori disszidensei kapcsán.

Egyébként – számomra meglepő módon – semmilyen kapcsolatom nincs már Oltennel, és anélkül sétálhatok az utcáin néha, hogy bármi emlékeztetne arra, itt nőttem fel, itt jártam iskolába, és az első bosszúságok is itt értek. Még a vonatozás iránti szeretetemnek sincs köze Oltenhez. Ezt az is bizonyítja, hogy annak idején félttem a vonatúttól, mert rosszul voltam közben. Időközben azonban ezt a rosszulletet, ahogyan Oltent is, magam mögött hagytam.

Ennek ellenére ragaszkodom hozzá: olteni vagyok. Egy olyan helyről származom, amit nincs miért sem gyűlölnöm, sem szeretnem. Sehonnani vagyok, meg kell hagyni, egy olyan seholból, amit magam raktam össze önmagamnak. Legkésőbb tizenkét éves korom óta, amikor az olteni városi könyvtárat felfedeztem, nem vagyok olteni.

„Senkinek nincs joga úgy viselkedni velem, mintha ismerne.” Robert Walser mondta ugrik be, valahányszor svájcinak neveznek. „Ön mint svájci.” „A svájci író.” „Tipikusan svájci.”

Ha Németországban mondják rólam ezeket, még van legalább valamilyen értelme. Sokkal gyakrabban mondják azonban Svájcban. Foglalkozásom itt nem egyszerűen író, hanem svájci író. Holott egyébként Svájcban még a focistákat is a jelző nélkül emlegetik. Onnan jut ez eszembe, hogy az irodalomkritika egyre inkább olimpiai játékokat rendez irodalomból: „Ki az első, ki a második és ki a harmadik?” És az olimpiai játékokhoz kell is a nemzetiség. Így az irodalom mint legújabb sportág is a nemzeti irodalmak régen idejétmúlt humboldti felfogását viszi tovább.

Egyébként ha a felolvasóest plakátján nem az állna, hogy „Peter Bichsel svájci író”, hanem „Bichsel (Svájc)”, az már tetszene. Én amúgy szívesen megnyertem volna a Tour de France-ot is, méghozzá büszke meggyőződéssel svájciént nyertem volna meg Svájcnak.

Azért lettem annak idején íróvá, mert rosszul fociztam, ami olimpiaiilag azt is jelentheti, hogy szűkölködtem a nemzeti érienyekben. És ezért lettem mindenekelőtt olvasóvá. Az olteni városi könyvtár könyveivel elhagytam Oltent egyszer és mindenkorra.

Ha most egy újabb, értelmetlen törvényt vezetnének be, mely szerint az ember holnaptól csak olvashat, vagy pedig csak írhat, de a kettőt együtt nem, cseppet sem esne nehezemre a döntés – én az olvasás mellett tenném le a garast.

S ha annak idején Oltenben az olvasásnál maradok, el is nyertem volna ezt a szabadságot. Az olvasás által azonban hagytam magamat írásra csábítani, az írás pedig

visszavezetett a rabságba, méghozzá nem is csak a hagyományba zártságához – milyen csodálatos rabság is lenne Laurence Sterne, Denis Diderot, Goethe és Jean Paul világában –, hanem a nyelvbe zártság állapotába is.

Amikor annak idején Oltenben azzal vigasztalta édesanyámat a franciatanárom, hogy azok a diákok, akik jók németből, sokszor rosszak franciából, felszabadulásként éltem ezt meg, az idegen nyelvek kényszere alóli felszabadulásként, és elkezdtem befészkelni magam a németbe. Na persze nem az olteni német nyelvbe, hanem a német irodalom nyelvébe.

Túl voltam már az első, teljesen komoly írói kísérleteimen, és az írás által egyre inkább a német nyelv világában kezdtem berendezkedni. Német nyelven zajlott a világom. Először persze egy felettebb patetikus német nyelven, amilyen a színházi, a templomi vagy a nemzeti hőseink által a különös módon spontánul beszélt újfelnémet, amin csak akkor szólaltak meg, ha igazán komolyra fordult a dolog. Így ezzel a mondattal állt az ágyúk elébe Niklaus von Wengi városbíró annak idején Solothurnban: „Ha polgárvernek kell folynia, hát folyjék előbb a sajátom!” Amely mondatot már csak azért sem mondhatta, mert az általa beszélt nyelv a középelnémet volt, és a saját nyelvváltozatunkra ma sem lehetne pontosan lefordítani a mondatát, amely az ő nyelvjárásában valami hasonló lehetett: „Ne lőjete má’!” Ám az „eredeti” újfelnémet változatnak mégis megvan a maga valósága: irodalmi nyelv, „írott német”, ahogyan nálunk felé nevezik.

Irodalmi német nyelven követtem a filmvászonon az amerikai mozihősöket is, a filmeket nálunk feliratozták. Még a mozi nyelve is, ahonnan megismertem a valódi nagyvilágot, a német volt, méghozzá nem is a beszélt újfelnémet nyelv, hanem az irodalmi.

A nyelv, amelyen írok, csakis és kizárólag papíron létezik. Egyébként nem úgy beszéllek, ahogy írok. És amiket itt elmondok Önöknek, nem egy beszéd – csak felolvasom a mondatokat, amiket ide írtam, írott németül olvasok fel.

Az én egyéni világom nyelve egészen korántól az irodalmi német volt, írásban éltem. Egy olyan nyelv fogságába kerültem, amelynek csak papírformája van. Egyre inkább egy másodlagos világban éltem, és ezzel vége lett a vadregényes gyermeki álmoknak, hogy Afrika-kutató, misszionárius vagy a párizsi Szajna-híd alatti csövező leszek, mert ezek az álmok más nyelven zajlottak.

Egy olyan nyelvbe záródtam be, amely csak itt létezik – az olteni moziban, az olteni templomban és az olteni ünnepi beszédekben –, az irodalmi németbe. Így már egy hosszabb, egyébként kellemes frankfurti tartózkodás is eltompítja a pennámat – pedig nagyon is otthonosan érzem magam Németországban és az újfelnémet köznyelvben –, mert elveszítem a nyelvem, az irodalmi németet, amely túlságosan is hasonlít az ott beszélt felnémet nyelvjárásra.

A felnémet nem idegen nyelv, csupán egy kissé idegen nyelvjárás számunkra, akik az irodalmi németben vagyunk otthon.

Fogalmam sincs, milyen mértékben vagyok egyébként a mi vidékünk voltaképpeni felnémet nyelvjárására, a felső-alemannira ráutalva. Azt sem tudhatom, mennyire hiányozna hosszabb távollét után a saját nyelvjárásom. Abban azonban biztos vagyok, hogy alighanem elveszíteném ezt a nyelvet, amelyben fészket raktam, az irodalmi németet.

Nem a mi vidékünk csodálatos kenyere, a cervical és a rösztli, se nem a szomszédaim vagy a táj kötnek ehhez a helyhez, hanem a beszédhelyzetem. És aki heves tiltakozásom ellenére továbbra is feltétlenül „svájci írónak” akar titulálni, jobban teszi, ha nem a témáimat, hanem a nyelvemet firtatja. A témáimat – ebben biztos vagyok – Ausztráliában sem veszíteném el. Történeteim papírra íródnak, és Ausztráliában is van elég papír. Azt sem hiszem, hogy Ausztráliában elfelejtenék újfelnémetül – szí-

vesen élek ebben a nyelvben, jól érzem magam benne – , irodalmi németem azonban elkallódná. Elveszíténé a szükségszerűségét.

Csodálattal olvasom azokat a legtöbbször szükségből lett emigránsokat, akik száműzetésben is folytatták az írást, egyesek még hozzá az új környezetük nyelvén. Közelebb áll azonban hozzám azok élettörténete, akik emigrációban feladták az írást, és akiket alig ismer valaki.

Ugyanakkor iszonyodom a Németországban maradt Gottfried Benn által az emigráns Klauss Mannhoz intézett szavaktól: „Az irodalom itt zajlik.” Nem, szó sem lehet arról, hogy az ember bármilyen körülmények ellenére hazájában maradjon. Ameddig ellenben itt lehetek, az írás lehetősége fennáll.

Svájci íróvá tesz engem vajon mindez? Olyannyira különleges a saját helyzetem? Tipikusan svájci?

„Nemzeti irodalmak.” Ugyan miféle kis dobozok ezek?! Ahogy a berlini falból kiestt az első kis kavics, egyik pillanatról a másikra megszűnt az NDK-irodalom. És a lehullott kavics feletti örömemhez társult egy kis káröröm: a germanisták – közöttük nemcsak amerikaiak – tucatjainak a témája egyszerre elúszott.

Én a magam részéről örülök neki, hogy nem létezik svájci irodalom. Svájcban ugyanis a német mellett franciául és olaszul is írnak. Márpedig ebben a három irodalomban nem látom a leghalványabb közös vonást sem. Alapvetően különbözik egymástól a nyelvtörténetük. Ám elvárhatóak lennének akkor legalább a hasonló témák egyazon országban. Alig vannak. Az irodalmak ugyanis nem a nemzeti környezetből, hanem irodalmi hagyományokból erednek. Ezek a hagyományok pedig a különböző nyelvek esetében szintén különböznek. A többnyelvű Svájc lehetne az iskolapéldája a nemzeti irodalmak nemlétének. Nekem meg éppen Svájcban kell folyton a nemzeti irodalom kérdését taglalnom. És éppen a svájciak azok, akiket ez a téma szinte rögeszmésen foglalkoztat.

Rossz néven is veszem saját magamtól és ettől az átkozott előadástól, hogy visszatértíttem Oltenbe.

De visszavitt legalább az én egykori csodálatos tanáromhoz, Kurt Haslerhez is, aki tizenkét évesen bevezetett az irodalmi német nyelvbe, és aki a leginkább felelős azért, hogy most itt állok. Valamivel később tanította Franz Hohler is, aki ugyanazt mondja róla, mint én. Franz Hohler szintén Oltenben nőtt fel. Tetszik, amit csinál, de egészen másfajta író lett belőle, mint én. Olteniként is lehet valakinek teljesen más nyelvi önéletrajza, ugyanazzal a csodálatos tanárral, vasútállomással, vasúti csomóponttal.

Igen, a csomópont, pontosan ez lehet. Jaj annak, aki megpróbálja kibontani a csomót.

Vagy mondjam egyszerűbben. Sok évvel ezelőtt ugrott be nekem az az örült ötlet, hogy a könyvtáramat rendezzem. A szobámban csak német irodalmat akartam tartani, a fenti szobában német nyelvre lefordított világirodalmat, a kis szobában pedig világirodalmat eredetiben. Jött a cepekedés. Milyen remek ötlet! Kis idő múlva öt kötet Shakespeare-rel álltam karjaimban. Felbaktattam a lépcsőn, megálltam kicsinyég, lejöttem. Nem bírtam eltávolítani Shakespeare-t a német irodalomból. Felhagytam ezzel a kísérlettel, és visszavitem Ulrich Bräker Shakespeare-jét, vissza Goethe Laurence Sterne- és Diderot-fordítását, Natalia Ginzburgot és Ennio Flaianót és a többiek mind az irodalmi német nyelven írt német irodalomba. Abba a német irodalmi nyelvbe, amelyet Luther vezetett be annak idején, és amely jó ideig kortársai számára is némileg idegenül hangzott, mígnem általánosan elfogadott lett. Számomra különleges módon idegen maradt ez a nyelv. Jámbor gyerek voltam, olvastam Luther Bibliáját, az írást, ahogyan emlegették, és nekem abban a szerencsében volt részem, hogy ezt a nyelvet még mindig csodálatosan idegennek tudtam tapasztalni, amilyennek talán Luther kortársai is tapasztalhatták.

Luther talált egy nyelvet. Én pedig egy talált nyelven írok. Azon a nyelven, amit a vadnyugaton is beszéltek az olteni moziban, irodalmi német nyelvű, Luther Márton-i felirattal.

Nem vagyok tehát svájci író, holott svájci vagyok, hanem írott német nyelvű. Amihez csak annyit lehetne hozzáfűzni, hogy itt állok, másként nem tehetek.

Rigán Lóránd fordítása

Peter Bichsel – Író, publicista. Luzernben született, 1935-ben. Tanítóként dolgozott, majd 1968 után gyermekeknek és felnőtteknek írt rövidprózájáról és újságokban megjelenő tárcáiról vált nemzetközileg ismertté. 1972 és 1989 között számos amerikai egyetem meghívott előadója. Solothurn közelében él. Stílusára sajátos minimalizmus illetve az abszurd iránti fogékonyság jellemző. Számos prózakötet és publicisztikagyűjtemény szerzője. Magyar nyelven megjelent könyvei: *Egy asztal az egy asztal* (ford. Dévény István, Holnap Kiadó, Bp., 2012.), *Enyhe szellő a tenger felől* (ford. Szijj Ferenc, Bookart, Csíkszereda, 2013.)

